

IV. Důsledky poznatku, že logická racionalita je jedině vhodným racionálním útvarem pro teleologii.

Nejdůležitějším poznatkem, ke kterému docházím z uvedeného rozboru, je ten, že o nějakém vědeckém trialismu, jak o něm bylo s počátku mluveno, totiž, jak jej panující nauka hlásá, nelze podle mého názoru mluvit. Nelze také dále mluvit o způsobech pozorovacích v tom smyslu, jak to činí panující nauka, neboť v logické vědě mluvit o pozorování považuji za nevhodné. Pozorování značí vždy nazírání, tedy získávání poznatků prostřednictvím naší smyslovosti, nechť již běží o smyslovost čistou (před veškerou zkušeností) či empirickou. Tam, kde se etabluje vláda pojmů a jich spojů a kombinací, totiž soudů, zůstává smyslovost stranou a nastává proces myšlení. Řekne se: „To je míněno pouze obrazně: každý přece ví, že na předměty jakožto „chtěné“ nelze nazírat smyslově. Tvoje námitka může býti nejvýše terminologickou.“ S tím míněním nemohu souhlasiti, neboť s tímto způsobem vyjadřování je spojena řada pojmů, na nichž je patrné, že i když připustíme, že původní stopa, po které se kráčelo, byla obrazná, důsledky se nemohou pojímati obrazně.

V první řadě je tu námitka ta, že nemohu způsob myšlení (teleologii) nazývat jiným způsobem nazírání (než na př. přírodní vědy), neboť myšlení a nazírání jsou protivy, kde dovolenost obrazného vyjadřování přestává, poněvadž by se kladly pod sebe dva pojmy (totož myšlení pod pozorování), které mají státi vedle sebe. Kladu-li na př. hlodavce v protivu k dravcům, nemohu přece říci, že hlodavci jsou jiným druhem dravců.

Nazírání a myšlení mají to společné, že oběma funkcemi poznávám. Obě ty funkce jsou pojmu poznávání subordinované, jinak sobě navzájem, vzhledem ku poznávání pak koordinované, jako dravec a hlodavec jsou vzhledem ku pojmu ssavců. Subsumuji-li koordinované pojmy jeden pod druhý, říká se, myšlení že je jiným způsobem pozorování, pak se prohřešuji proti zásadě homogeneity, nemluvě ani o nesprávnosti ve věci samé, ani o tom, že kladu pod sebe dva pojmy, z nichž jeden je bráti doslovně, druhý obrazně.

Způsob pozorovací, jímž bych mohl mysliti, je zrovna tak logicky nemožný, jako způsob myšlení, jímž bych mohl pozorovati. Pozorováním vzniká vztah odvislosti od mé schopnosti nazírání, ale logické spojování pojmů nemohu nikdy označiti jako pozorování. Způsob mého poznávání má se vyznačiti termínem „způsob pozorovací“. Pak by bylo však nutno mluvit o nazíracím a logickém pozorování, a myšlení by se stalo jiným druhem pozorování.

Je-li již nyní zjevno, že o způsobu pozorovacím v teleologii nelze mluvit ani doslovně ani obrazně, pak se to ukáže ještě jasněji, když si uvědomíme výklad panující nauky o vzniku pojmu vlastnosti; vlastnost vzniká pozorovacím způsobem, praví se. Přírodovědeckým pozorováním získané kvality nazývají se přirozené, teleologickým a normativním pozorovacím způsobem nabyté kvality se nazývají vztahovými; všechny třídy těchto kvalit vznikají však prý pozorováním. Zkoumejme nyní oprávněnost tohoto tvrzení. Proč určitý druh kvalit se nazývá vztahovými? Chceme-li odpověděti na tuto otázku, musíme si předem uvědomit, co to kvalita vůbec je. Vlastnost je znakem pojmu, ale nikoli znakem jakýmkoli, nýbrž takovým, který už nelze dále rozložiti, který nelze tudíž samo-

statně mysliti. Při pojmu dům si mohu jeho znaky, například střechu, zdi, atd., samostatně představit; tyto znaky nejsou však žádnými kvalitami, nýbrž částmi (znaky pojmovými), které jsou schopny samostatně představy. Chci-li však jako další znak označiti barvu zdiva nebo střech, jich hutnost, tvrdost atd., uvědomuji si, že tyto znaky nelze mysliti samostatně, nýbrž že musí býti na něčem, zkrátka míti nějakého nositele. Nechť tedy mluvím o jakékoli kvalitě, nechť ji zachycuji smysly či jinak, všem je společné, že musí míti nositele. Tedy také kvalita užitečnosti není vztahovou vlastně jen přímo, nýbrž je vztahovou též proto, že její nositel je pojmem vztahovým. Nositelem užitečnosti, jak ukáží v druhé knize tohoto díla, je prostředek. Tedy užitečnost je kvalitou vztahovou, poněvadž prostředek je vztahovým pojmem. Pod vztahovostí prostředku dlužno pak rozuměti to, že děkuje svůj vznik logické korelaci ku pojmu účelu, čili, že představuje, je-li pojem účelu pojmem hlavním, logické akcesorium ku pojmu účelu. Nemohu si mysliti pojmu „prostředek“, aniž bych současně myslil pojmu účelu. Vzniká-li kvalita přirozená tak, že je v obsahu pojmu nositele obsažena jako znak, pak i kvalita vztahová tak vzniká, neboť je obsažena v obsahu pojmu prostředku, ale vztah prostředku k účelu nemusí býti již toho druhu, že by prostředek byl implikován v obsahu pojmu účelu, nebo naopak účel v obsahu pojmu prostředku, tedy, že by mezi nimi byl poměr nadřazenosti nebo podřazenosti, nýbrž podstatně je, že v obsahu obou pojmů vztahových (účelu a prostředku) jako znak se nalézá u n t n o s t v z t a h u k p o j m u j i n ě m u. Přes to nemusí míti ani tohoto znaku zcela společného, ježto to není vztah k témuž společnému pojmu, nýbrž u obou z nich vztah k p o j m u j i n ě m u: u účelu k prostředku, u pro-

středku k účelu. Obsahy mohou být tedy nestejně, různorodé, přes to však současně myšlené, korelativní (jako na př. korelativní pojmy: koupě, prodej atd.). Můžeme nyní poznání takového logického vztahu nazvat výsledkem pozorování? Pak se arci stává pozorováním každá analýsa pojmová. Jestli však řekneme obrazně a per analogiam, že analýsa je pozorováním, pak je nutná další otázka, proč nemáme tohoto výrazu použít i pro vznik synthesy? Neboť je jasno, že při pozorování skutečném tedy názorném nedospíváme k novým poznatkům jen izolovaným pozorováním a rozбором jednotlivých znaků, nýbrž i skládáním vjemů. Přenášíme-li pak výraz, jenž je vhodný toliko pro smyslové vjímaní, na myšlení, pak není důvodu, aby se tak stalo jen ohledně pojmového rozboru a tedy ohledně pojmové analýsy a aby soudy synthetické byly vylučovány. Smísíme-li však tyto zásadně rozdílné funkce, totiž nazírání a myšlení dohromady a označíme-li předem každou aktivitu, kde míníme dojít k poznání, pozorováním, pak arci není překvapující, že docházíme k důsledku, že k poznání lze dojít jen pozorováním. Nevidím arci v tom velkého prospěchu smísit dohromady každou názornou i logickou operaci pod jedním výrazem. Důsledek toho je, že, ptám-li se na př., jak docházím k poznávání kvalit a odpovídám-li: pozorováním, potlačil jsem tím předem poznávací specifikum a uchází mi možnost poznávací způsoby řádně rozlišovat. Je-li kde na místě mluvit o různých způsobech pozorovacích, pak je to vlastně při rozlišování mezi nazíraním apriorním a empirickým, kde to je odůvodněno tím, že každé z těchto nazíraní je ovládáno zvláštním racionálním útvarem (totiž c. fiendi a essendi).

Ačkoli tento důsledek, který vyplynul z vývodů podaných v této práci, je podle mého názoru důležitý, ponevadž zde neběží jen o otázku terminologickou, zda totiž se užívá určitého názoru obrazně, či ve vlastním smyslu, nýbrž v praktických důsledcích se případně potlačují základní rozdíly našeho poznávání, což pro poznávací teorii nemůže býti nedůležité, tedy mám za to, že druhý důsledek našeho šetření je pro teleologii speciálně ještě daleko významnější, že totiž teleologie se nespravuje žádným pro ni specifickým a zvláštním racionálním útvarem, nýbrž logickou racionálností. To však ji klade do nejužšího příbuzenství s normativitou.

Tím přicházíme k třetímu důsledku, který ze svého šetření vyvozují: totiž, že základní klasifikační klíč, který Schopenhauer podal tím, že rozděluje třídy vědní podle vedoucích racionálních útvarů, je správný. Kdežto však on nalézal čtyři základní útvary racionality, domnívám se, že nelze ratio agendi prohlásiti za zvláštní „kořen“ racionality, nýbrž pouze za útvar, který je složen ze dvou kořenů, obsažených v ostatních třech. Podle mého názoru zůstávají tedy útvary racionální pouze tři: z nich jeden se týče poznávání pomocí naší čisté smyslovosti a nespadá pro empirické vědy jako útvar hlavní v úvahu. Zbývají tedy pro empirické vědy pouze dva, které, jak myslím, dokonale hoví našim dvěma základním způsobům našeho poznávání, totiž poznávání smyslovému pomocí názoru a poznávání myšlením pomocí pojmů a jejich kombinací, soudů. O pozorování a pozorovacím způsobu mělo by se mluvit ve vědách přírodních, o myšlení a způsobu myšlení ve vědách logických. Domnívám se, že Kantovo rozdělení na Naturbegriff a Freiheitsbegriff po té

stránce plně vystihovalo, co Schopenhauer precisováním racionálních kořenů později zdůvodnil.

Sousedství teleologie a normativity neznamená nikterak jich identičnost. To, co mají společného, je logická racionalita, jež je vedoucí pro obě tyto třídy, a to nikoli snad kvantitativně co do používání, nýbrž v důsledku jich vědních cílů jako instrument, tmelící poznatky „nutnosti“ vztahu. To, co je odlišuje, není „pozorování zjevů jako chtěných aneb povinných“, neboť při logických vědách pozorování vlastně nespadá v úvahu. Aici bylo by lze mluvit o „myšlení zjevů nebo o představě zjevů jako chtěných a povinných“, ale myslím, že to není zapotřebí, ba ani vhodné. Charakteristické pro logické vědy je totiž podle mého názoru jich vedoucí pojem, na němž visí všechny ostatní, jak pro teleologii míním ukázati v kapitole příští. Za důležité považuji však podotknouti již zde, že pod vedoucím pojmem zde není možno rozuměti pojem, jenž snad rozsahově implikuje pojmy sobě podřízené, jako na př. ptactvo v přírodních vědách implikuje pojmy ptáků zpěvných, dravých atd., nýbrž pojem takový, k němuž ostatní pojmy nutně tíhnou vztahově, jako tomu je při korelativitě. Pod pojem pán nespadá rozsahově pojem otrok a přece od něho závisí, jako pojem prostředek od pojmu účelu. V teleologii vidím jako centrální pojem pojem účelu, v normativě mám za to, že jako centrální pojem se vyrozumívá pojem normy (povinnosti).

V. Závěr a shrnutí poznatků.

Bylo-li ukázáno, že není možno používat výrazu pozorování tam, kde máme na mysli myšlení určitých pojmů, a že to není možno ani ve vlastním ani